

"והנה עם קשה עורף הוא" * - העורף בתפיסת הביטחון הלאומי הישראלית

סא"ל ביצור אבי**

* (שמות ל"ב)

** רע"ן ביצורים במקנה"ר;
דוקטורנט למדעי המדינה
באוניברסיטת בר-אילן. מאמר
זה הוא חלק מהמבוא לעבודת
הדוקטורט שכותב המחבר
ושנושא הוא "יחסי הגומלין
בין העורף לצה"ל בשנים
1948-1973 והשלכותיהם
האסטרטגיות על העתיד".

(רפפורט והנטינגטון) וכ"דמוקרטיה של קסרקטין" (הנטינגטון). גישה זו באה לידי ביטוי באימרה הידועה מימי ראשית המדינה - "כל העם צבא, וכל הארץ חזית". לפי גישה זו הגנת העורף צריכה הייתה להיות בראש סולם העדיפויות של המדינה. אולם בפועל זה לא מה שקרה.

בעיות הביטחון הקשות של ישראל אכן גרמו לכך שצה"ל ממלא תפקיד ייחודי בחברה הישראלית. אך למרות מעורבותו העמוקה של הצבא בתחומים אזרחיים מובהקים - החל מסוגיות מדיניות של משא-ומתן על שלום וכלה בנושאי חינוך - ישראל היא מדינה שבה שוררת עליונות ללא עוררין של המערכת האזרחית על פני זו הצבאית. ובמילים אחרות: הצבא מציית ציות מוחלט למערכת האזרחית. הוא יכול להמליץ, לנסות לשכנע ואף לייעץ, אך לא לקבוע.⁸ הוכחה טובה לטענה זו היא הדיונים על תקציב הביטחון. אפילו נושא זה, שהוא כה מהותי לצבא, נקבע באופן בלעדי על-ידי המערכת האזרחית. יתר על כן, המערכת האזרחית אף מכתובה לצבא במידה גדולה את סדרי העדיפויות שלו, דהיינו כופה עליו כיצד לחלק את עוגת התקציב הניתנת לו מדי שנה. מסיבה זו יש לראות את המערכת האזרחית אחראית לכך שנושא ההגנה על העורף נמצא בתחתית סולם העדיפויות.⁹ אילו היינו באמת "דמוקרטיה של קסרקטין" לפי תפיסתנו של הנטינגטון,¹⁰ אולי היינו נוהגים בדרך שונה וקובעים כי הגנת העורף ניצבת בראש סולם העדיפויות שלנו ומקצים לה הרבה יותר משאבים.

הרעיון כי ניתן להכניע מדינה באמצעות הרס העורף שלה כמובן אינו חדש, אך הוא קיבל משמעות חדשה לחלוטין בעקבות התפתחותה של הטכנולוגיה הצבאית במאה ה-20. המצאת המטוס והטיל ופיתוח הנשק הכימי, הביולוגי והגרעיני מאפשרים לנהל כיום מלחמת השמדה הן נגד החזית והן נגד העורף.

הנביא המודרני הראשון של המלחמה נגד העורף הוא ג'וליו דואה האיטלקי,¹¹ שגרס כבר בשנות

"היערכות העורף צריכה להיעשות בדרך יעילה וחכומית, וייתכן שלצורך הגנת העורף כדאי להגביר את יכולת ההתקפה וההרתעה של צה"ל מאשר להשקיע משאבים רבים במערכות ההגנה האזרחית".¹

"המלחמה הטוטלית על אמצעיה ומגמות ההשמדה שבה מחייבת ארגון יעיל של העורף. כוחנו הצבאי התחזק מאוד, אך הוא לא יספיק אם לא נארגן את העורף. העורף והג"א הם משענת לצה"ל, והקמת שירותי הג"א מהווה ציון דרך חשוב בתוך ארגון מערכת הביטחון הישראלית".²

בעיות הביטחון הלאומי משפיעות על החברה הישראלית בתחומים רבים - הן ערכיים והן פיזיים.³ מבחינה פיזית מדובר בראש ובראשונה בכמות המשאבים שמקצה החברה הישראלית לשמירה על ביטחונה: בין רבע לשליש מהתוצר הלאומי, כמחצית מתקציב הלאומי וכרבע מכוח העבודה.⁴ כמו כן משקיעים אזרחים רבים בביטחון משאבי זמן - באמצעות שירות המילואים.⁵ בשל מקומו הדומיננטי של הביטחון הלאומי בחברה הישראלית הוא זכה למחקרים רבים מאספקטים שונים.⁶ שניים מהאספקטים המרכזיים הם האסטרטגי-צבאי והחברתי.

חוקרי הביטחון הלאומי מהאספקט האסטרטגי-צבאי בחנו את הדוקטרינות, את התכנונים הצבאיים, את מבנה הצבא, את שיטת תפעולו, את שיטות הלוחמה וכו'.⁷

חוקרי הנושא הזה מההיבט החברתי בוחנים את ההסדרים בכל חברה - ובכלל זה בחברה הישראלית - לגיוס כוח אדם ומשאבים לצורכי הביטחון הלאומי ואת יחסי הגומלין בין המערכת החברתית למערכת הביטחונית. בהיבט אחרון זה יתמקד מאמר זה.

אנשי מדעי חברה אחדים הגדירו את מדינת ישראל כ"מדינת מבצר" (לאסוול), כ"אומה במדים"

ביותר על העורף היא הרתעה והשמדה מראש של יכולת האויב. חסידי ההרתעה טוענים כי לא זו בלבד שההשקעות בהגנת העורף הן עצומות, אלא יעילותן נמוכה למדי. לדעת הטוענים כך ראוי יותר להשקיע את המשאבים בזרוע התקפית, שתבהיר לאויב כי ייגבה ממנו מחיר גבוה על כל ניסיון לפגוע בעורף.

ראשי חיל האוויר הישראלי, למשל, הם באופן מסורתי חסידיה של אסכולת ההרתעה. זו גם הסיבה לכך שהם התנגדו בתחילה לפיתוח הטיל-נגד-טילים "חץ". הם טענו שאת המשאבים המושקעים ב"חץ" יש להשקיע בחיזוקו של חיל האוויר, שכן עוצמתו תמנע כל ניסיון לפגוע בעורף הישראלי.

בארה"ב התנהל ויכוח דומה בעיצומה של המלחמה הקרה. שם גם הועלה טיעון נוסף: מיגון העורף הוא בעצם פעולה מסוכנת, שכן הוא משחרר את הקבניטים מפני חשש לגורלה של האוכלוסייה האזרחית והופך את האצבע שלהם לקלה הרבה יותר על ההדק הגרעיני. זה גם היה אחד מטיעוניהם המרכזיים של המתנגדים ל-SDI - יוזמת ההגנה האסטרטגית של הנשיא רייגן ("מלחמת הכוכבים"). הם טענו כי מערך הגנה אמריקני בחלל נגד טילים בליסטיים דווקא יגביר את הסכנה לפרוץ מלחמה גרעינית.

מאז הסתיימה מלחמת העצמאות (שבמהלכה התקיפו שני הצדדים מספר פעמים זה את עורפו של זה) ועד מלחמת המפרץ לא היה מקום לפקפק בנכונותה של תיאוריית ההרתעה. במלחמת סיני, במלחמת ששת הימים, במלחמת ההתשה, במלחמת יום הכיפורים ובמלחמת שלי"ג לא הותקף למעשה העורף הישראלי, אלא התקפות מינוריות בלבד. במלחמת סיני ובמלחמת ששת הימים ניטלה בעצם מהערבים אופציית התקיפה של העורף. אופציה זו עמדה לרשותם במלחמת יום הכיפורים, אך הם לא מימשו אותה.¹³ נראה כי "כללי המשחק" שנקבעו במלחמות ישראל-ערב, ושקבעו כי אין תוקפים את האוכלוסייה האזרחית, היו אחד הגורמים לכך שמדינת ישראל לא הרבתה להשקיע במיגון העורף.¹⁴

מלחמת המפרץ שברה מבחינה זאת טאבו מסוים, שכן הייתה זו הפעם הראשונה מאז מלחמת העצמאות שמדינת אויב (להבדיל מפעולות טרור של ארגונים פלשתיניים) החליטה להתמקד בתקיפת העורף הישראלי. יתר על כן, מלחמת המפרץ גם

ה-30 של המאה הזאת, כי את מלחמות העתיד ניתן יהיה לנצח באמצעות הפצצות אסטרטגיות של העורף. כישלון מאמצייה של גרמניה למוטט את בריטניה באמצעות הפצצות אסטרטגיות על העורף האזרחי, וכישלון המאמץ של בעלות הברית להכניע את גרמניה באמצעות החרבה שיטתית של עריה מלמדים לכאורה שדואה שגה בתפיסתו. אולם אפשר שלא בדואה האשם, אלא בטכנולוגיה של מלחמת העולם השנייה, שלא הקנתה לצד התוקף דיוק ועוצמות הרס דוגמת אלה המוכרים לנו היום. ניתן להזכיר נביאים קדומים יותר של אסטרטגיית הפגיעה בעורף כאמצעי למיטוט האויב - דוגמת גינגייס חאן וקובלאי חאן. שני מצביאים מונגוליים אלה נהגו לשלוח יחידות צבא עצמאיות עמוק לעורפו של האויב כדי לזרוע הרג והרס. דרך לחימה זו זרעה אימה ודמורליזציה והחלישה את רצון הלחימה של אויבי המונגולים.

גם מסע' ההשמדה של שרמן נגד העורף של מדינות הדרום במלחמת האזרחים האמריקנית נועד להשיג הכרעה אסטרטגית.¹²

אולם קיים בכל זאת הבדל מהותי בין המונגולים ושרמן לבין דואה - הבדל הנובע מהטכנולוגיה השונה של העידנים שבהם מדובר. החרבת העורף חייבה את המונגולים ואת שרמן להביס - או לפחות לנטרל - את צבא האויב. בתקופתו של דואה כבר ניתן היה לחשוב על השמדת העורף של האויב תוך עקיפת כוחו הצבאי. דואה דיבר על מצב שבו חיל אוויר חזק משמיד את ערי האויב, בעוד צבא האויב עומד חסר אונים וחסר מעש. מצב מעין זה הומחש היטב במלחמת המפרץ: עיראק תקפה את העורף הישראלי בטיילים, בלי שנוצר מגע כלשהו בין צה"ל לבין צבא עיראק. ייחודה של מלחמת המפרץ הוא גם בכך שהייתה זו המלחמה הראשונה בין ישראל לבין מדינת פריפריה שאינה גובלת עימה. מתקפה על העורף באמצעות טילים המצוידים בראשי נפץ לא קונוונציונליים עשויה בהחלט להגשים את חזונו של דואה: הכרעת מדינה ללא מגע בין הצבאות הלוחמים. הדוגמא ההיסטורית הרלוונטית היא הכרעתה של יפאן באמצעות החרבת שתיים מעריה בנשק גרעיני בשלהי מלחמת העולם השנייה.

ביחס להגנת העורף קיימות שתי גישות בסיסיות. גישה אחת גורסת כי יש לעשות כל מאמץ על מנת להגן עליו באמצעות מיקלוט וחלוקת ערכות מן, ואילו הגישה האחרת גורסת כי ההגנה הטובה

כלכלית.

לפי טיעון זה ההשקעות במיגון העורף הן עצומות, בעוד שהנזקים הפוטנציאליים קטנים הרבה יותר.¹⁶ מלחמת המפרץ וגם מבצע "ענבי זעם" מוכיחים, לכאורה, את נכונותה של טענה זו: במלחמת המפרץ נהרג רק ישראלי אחד ישירות מפגיעת טיל "סקאד" עיראקי (ההרוגים האחרים מתו מחרדה או משימוש לא נכון בערכות המגן), ואילו במבצע "ענבי זעם"

דירה שנפגעה ישירות מטיל
"קטיישה" בקרית-שמונה
באפריל 1996

לימדה אותנו, שיכולות להיווצר נסיבות בינלאומיות מסוימות, שבהן ההרתעה מאבדת מכוחה, וישראל אינה יכולה להביא לכלל ביטוי את עוצמתה. בנסיבות אלה אין לעורף על מה להישען, אלא על המיגון שהועמד לרשותו.

כאן גם המקום להדגיש, כי ניתן להעלות על הדעת היווצרות סיטואציה שבה זרוע ההרתעה נחלשת מאוד למרות כל ההשקעות בה. מצב מעין זה קרה עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים. חיל האוויר - זרוע ההרתעה העיקרית של מדינת ישראל - מצא עצמו ניצב מול בעיה קשה של טילים נגד מטוסים. במלחמת לבנון נעה המוטטלת פעם נוספת לכיוון המטוסים, ואלה גברו ללא שום קושי על מערך ההגנה נ"מ של הסורים בבקעת הלבנון. אולם מי ערב לכך שעליונות זו של המטוסים תישאר לנצח? בהחלט ניתן להעלות על הדעת סיטואציה, שבה שוב חוזרת העליונות להגנה נ"מ. ובהעדר זרוע הרתעה אין לעורף על מה לסמוך, אלא על המיגון שניתן לו.

ערב מלחמת המפרץ התברר לציבור כי המשאבים שהושקעו בהגנת העורף היו קטנים מאוד, וכתוצאה מכך הוצעו לו פתרונות מיגון חלקיים מאוד. התוצאה הייתה דרמטית: 40 טילי ה"סקאד" העיראקיים, שנפלו על העורף הישראלי במלחמת המפרץ גרמו לתופעות שכמותן לא ידענו בשום מלחמה קודמת: בריחה המונית מהערים אל האזורים הכפריים ואף לחו"ל ושיתוק כמעט מוחלט של המשק הישראלי.

היו מי שטענו כי האשם הוא בציבור הישראלי שהפך למפונק יותר ולרכרוכי יותר. גם אם הטיעון הזה נכון, הרי עצם העלאתו אינה פותרת שום בעיה. יש לקבל כעובדה שהעורף בישראל הוא כיום רגיש יותר מכפי שהיה, למשל, בתש"ח ולהעמיד לרשותו אמצעי מיגון טובים יותר שינסכו בו ביטחון ויאפשרו לו לתפקד גם במקרה שהוא נתון להתקפה. על רגישותו הרבה של העורף ניתן ללמוד גם מאירועי ה-4 בספטמבר 1996. באותו יום שיגרו האמריקנים 27 טילי שיוט מדגם "טומהוק" לעבר מטרות נ"מ בדרום עיראק.¹⁴ עיראק איימה לנקום, ורבים מאזרחי ישראל נתקפו חרדה, שבאה לידי ביטוי בתורים ארוכים לפני תחנות החלוקה לערכות מגן.¹⁵ הטרואמה של מלחמת המפרץ חזרה על עצמה למשך כ-24 שעות.

אירוע זה מבטל טיעון חשוב נוסף של המתנגדים למיגון העורף: מדובר בפעולה לא רציונלית מבחינה

של טיל "קלט" מצרי לעבר תל-אביב ופגיעתם של טילי "פרוג" סוריים במגדל-העמק. טיל ה"קלט" המצרי יורט ונפל לים, ואילו על התקפת הטילים הסורית הגיבה ישראל בהפצצת המטכ"ל הסורי בלב דמשק.

14. ראובן פדהצור, "מערכת החץ וההגנה האקטיבית כנגד טילים בליסטיים", **אתגרים ושאלות**, מל"א, 1993, אוניברסיטת ת"א, עמ' 4-6, 12-15.

15. **ידיעות אחרונות** מיום 4.9.96, עמוד 16, כתבה: מיכל גרייבסקי.

16. פקידי אוצר טענו לא אחת, שמבחינה כלכלית לא כדאי להשקיע מאות מיליוני שקלים על מנת לחסוך עשרות הרוגים - ובתרחיש קיצוני 200 הרוגים לכל היותר. **ידיעות אחרונות** מיום 4.9.96, עמוד 4, הכתב: גד ליאור.

נורו מאות קטיושות לעבר הגליל, אך לא הצליחו לקטול אפילו ישראלי אחד.

אולם טיעון זה אינו לוקח בחשבון שימוש בנשק לא קונוונציונלי ואת השיתוק שפוקד את המשק במקרה של התקפות על הערים. אם אנחנו רוצים שהעורף ימשיך לתפקד כהלכה גם בעיתות חירום, דהיינו שחיי הכלכלה לא ישובשו לחלוטין כפי שאירע בחורף 1990-1991, יש לדאוג למיגון העורף באופן שלאזרחים תהיה תחושת ביטחון מספקת.

הערות:

1. יחזקאל דרור, **אסטרטגיה רבתי לישראל**, ירושלים.
2. דברי הרמטכ"ל יגאל ידן במועצה הארצית של הג"א באולם "אוהל" בת"א, **דבר**, 16.6.62.
3. דן הורוביץ ומשה ליסק, "דמוקרטיה וביטחון לאומי בסכסוך מתמשך", מתוך **יהדות זמננו**, שנתון לעיון ומחקר, כרך 4, עמודים 27-67, עורך אלטשולר, ירושלים 1968, האוניברסיטה העברית.
4. פי' זוסמן, "מדוע כה קשה עול הביטחון בישראל?", מתוך **מחיר העוצמה**, עורכים צבי עופר וא' קובר, ת"א 1984, עמ' 17-26, מערכות.
5. נ' חסיד ויי' לסר, "הביטחון והעוגה הלאומית", מתוך **מחיר העוצמה**, ראו הערה מס' 4, עמוד 34.
6. ס"א פיינר, **האיש על גב הסוס, מקומו של הצבא בפוליטיקה**, מערכות, צה"ל, 1982, פרק ההקדמה והמבוא (עמודים 9-29).
7. הורוביץ, **הקבוע והמשתנה במדיניות הביטחון הישראלית**, ירושלים, 1992.
8. H. Laswell, "The Garrison State", *The American Journal of Sociology*, Vol. 46, NO. 4, (January 1941), pp. 455-468.
9. P. Rappaport, "A Comparative Theory of Military and Political Types", in: "Huntington (ed.), **Changing Patterns of Military Politics**, New York 1962, pp. 10-71
10. Huntington, **Political Order in Chaning Societies**, New York London 1968, ch. 3, 4
11. דואה גוליו, "השליטה באוויר", **צקלון**, חוברת 13, 1985.
12. ברוס קאטון, **מלחמת האזרחים האמריקנית**, "מערכות", צה"ל, ישראל, 1988, עמוד 240.
13. במלחמת יום הכיפורים היו שני חריגים: שיגורו